

MORFOLOGICKÁ TYPOLOGIE JAZYKŮ – AGLUTINAČNÍ JAZYKY

Iva Frantíková
MKA –MKŠ
2008

I. Typologická klasifikace jazyků

Přiřazení jazyka k určitému typu se děje podle převládajícího rysu. Je běžné, že se v jazyce vyskytují i rysy charakteristické pro jiný jazykový typ.

Syntaktická typologie

Rozlišuje se slovosled pevný a volný = do jaké míry je pevné postavení jednotlivých větných členů ve výpovědi.

Souvislost s morfologickým typem jazyka:

Volný slovosled u jazyků flektivních a aglutinačních

Pevný slovosled izolační jazyky

Podle převládajícího pořadí větných členů se jazyky dělí do těchto slovosledných typů:

SVO

SOV

VSO

VOS

OSV

OVS

S = podmět (subjekt), V = přísudek, tedy sloveso (verbum), O = předmět (objekt)

Fonologická typologie

přízvuk – pevný x pohyblivý;

tónový x netónový jazyk;

charakter slabiky;

typ systému samohlásek a souhlásek;

a jiné.

Morfologická typologie

Morfologická typologie jazyků - podle hlavních rysů gramatické struktury

Analytické (izolační)

Syntetické - flektivní

- introflektivní

- polysyntetické

- aglutinační

Jednotlivé typy jsou pouze ideální konstrukty; ač jazyk inklinuje více k jednomu typu, nese znaky i typů jiných.

II. Morfologická typologie

Analytické = izolační

vyjadřují gramatické funkce především dodávanými pomocnými slovy, např. předložkami

Angličtina, švédština

Syntetické jazyky = afigující

charakteristické užíváním afixů, rozvinutá flexí – skloňování, časování

Flektivní jazyky = fúzní jazyky

využívají afixy (především sufixy), které **vyjadřují více gramatických funkcí naráz**, tzv. jazyková ekonomie

toto splývání kategorií = fúze

mnoho indoevropských jazyků vč. skupiny slovanských (čeština).

(pádová homonymie = tvar se při ohýbání nemění- viz slova vzoru stavení)

Introflektivní jazyky

vkládají při flexi afixy doprostřed kořenového morfému, resp. ke změnám při flexi dochází v rámci kořene u vokálu

afroasijské jazyky: arabština, hebrejštiny, amharština, somálština

v češtině např. při ohýbání: přítel → přátelé, kuře → kuřata

Polysyntetické (inkorporující)

(může být chápán jako podtyp aglutinačních jazyků)

Tvoří kompozice skládáním celých slov dohromady, užívání přípon,

u slovesa se ke kořenovému morfému přípony označující větné funkce - jedno slovo může odpovídat celé větě v jiných jazycích

většina indiánských jazyků Ameriky: eskymáčtina, čukotština, kamčatština
němčina

Aglutinační jazyky

III. Aglutinační jazyky

Termín vytvořen Wilhelmem von Humboldtem r. 1836.

Hromadění (aglutinace) afixů: předpony, přípony, vpony (prefix, suffix, infix)

každý má jen jednu funkci, vyjadřuje jednu gramatickou kategorii, např. diminutivum, čas minulý, plurál

Evropa: baskičtina, maďarština, finština, estonština, maltština, turečtina

Blízký východ: kavkazské jazyky, sumérština a jiné staré jazyky

Asie: jazyky turkické, drávské, altajské, korejština, japonština, svahilština

Mezoamerika: nahuatl, huastec, salish

Jižní Amerika: kečua, ajmarština

Umělé jazyky: Esperanto,

Fiktivní jazyky: Newspeak, Klingon (podle Guinnessovy knihy rekordů 2006 fiktivní jazyk s nejvíce uživateli)

Vzhledem k tomu, že se jazyky mohou vyvíjet od jednoho morfologickému typu k jinému, neznamená příslušnost ke stejnému typu genetickou příbuznost;

Příklady posunů mezi skupinami:

finština, maďarština - aglutinace → flektivnost,

čínština amorfní → aglutinační (nyní stojí na rozhraní)

Čeština- vytváření superlativu prefixem nej-, tvoření záporu prefixem ne-

Aglutinační jazyky mají tendenci mít hodně afixů/ morfémů na slovo;

Vysoká míra pravidelnosti sloves:

Japonština: 2 nepravidelná slovesa, turečtina 1, kečua žádné.

Rozdíly mezi aglutinačním a flektivním typem

1. V aglutinačních jazycích jsou *přípony volně připojeny* (aglutinovány; **agglutinare** = lat. **přilepovat, slepit** "to glue together.") ke kmenovému morfému, na švu nedochází k hláskovým změnám či asimilacím = jednotlivé prvky snadno identifikovatelné
--- flex.j.: afixy s kořenovým morfémem často splývají, dochází k hláskovým změnám či asimilacím a vnitřní stavba slova hůře průhledná
2. V aglutinačních jazycích je každá gramatická kategorie vyjádřena jednou příponou, je-li třeba vyjádřit v jednom slově více kategorií, musí se připojit za kořenový morfém odpovídající počet přípon
--- flex.j.: několik kategorií vyjádřeno jednou příponou
esp: **comí** [I ate] sufix **-í** vyjadřuje: způsob oznamovací, rod činný, čas minulý prostý, ukončenost děje, první osobu čísla jednotného.
3. Aglut: je každá gramatická kategorie vyjádřena vždy jedním stejným afixem (např. v turečtině **-ler-** pro množné číslo),
--- flex.j.: tatáž kategorie vyjádřena několika různými afixy (např. v češtině se množné číslo vyjadřuje celkem 7 příponami: **-i, -y, -é, -ové, -e, -a, -í**).
4. Aglut: kořenový morfém neměnný
--- flex.j: dochází ke změnám (obměnám, např. česky **při-nes-u** vs. **při-nos**)

Příklady skládání slov v aglutinačních, resp. polysyntetických jazycích

1. Čeština (flektivní jazyk)

knih – a

knyh – y

v knih – ách

Maďarština (aglutinační jazyk)

könyv

könyv – ek

könyv – ek – ben

2. Ukázka morfémů ve finském slově *taloissammekinko*? („*také v našich domech*“?)

talo-	i-	ssa-	mme-	-kin	-ko
kořen slova „ <i>dům</i> “	množ. číslo	pád inessiv „ <i>v</i> “	přivlastňovací sufix „ <i>náš</i> “	sufix se zvláštním významem „ <i>také</i> “	sufix s tázacím významem „ <i>?</i> “

3. Ukázka skládání morfémů v ajmarském slově *iskuylankaňapkama* („zatímco je ve škole“)

iskula-	na-	ka-	ňä-	-po	-kama
kořen slova, téma „škola“	pád inessiv „v“	verbalizátor; verbalizuje téma	nominalizátor, změna předchozí konstrukci na „(stav) bytí ve škole“	posesivum 3.os., „jeho/ její stav bytí ve škole“	sdužující morfém „až do, zatímco“

4. Ukázka skládání morfémů v jazyce nahuatl, místní název *Teōtihuacān*

teō(tl) 'bůh' + -ti (stav) → teōti 'mít božskou povahu' + -hua (rod trpný) → teōtihua
'udělat boha, zbožštit' + -cān 'místo' → Teōtihuacān 'místo, odkud jsou bozi'

5. Ukázka derivace slov přidáním afixů v esperantu

bovo – býk,
fibovo – ošklivý býk
bovino – kráva,
boveto – býček (diminutivum)
bovejo – býčí ohrada,
bovaro – stádo býků

Příklad tvoření neologismů pomocí aglutinace afixů:

*fi-ge-**bov**-et-ar-ej-o*

“ohrada pro stáda krav a býků, kteří jsou malí a oškliví”

6. Extrémní případy

Finské slovo, držící Guinnessův světový rekord

epäjärjestelmällistytämättömyydellänsäkäänköhän

(I wonder if — even with his/her quality of not having been made unsystematized)

IV. Zdroje

Čermák F. *Jazyk a jazykověda*. Karolinum. Praha 2004.

Černý J. *Úvod do studia jazyka*. Rubico. Olomouc 1998.

<http://en.wikipedia.org/wiki/>

<http://es.wikipedia.org/wiki/>

G.Orwell, 1984, *Levné knihy*, 2007

The Klingon Dictionary, *Pocket Books*, Simon & Schuster, 1992